

ULUSLARARASI
FELSEFE ARAŞTIRMALARI
DERNEĞİ
(U F A D)

AZƏRBAYCAN
FƏLSƏFƏ VƏ SOSİAL-SİYASİ
ELMLƏR ASSOSİASİYASI
(A F S E A)

FƏLSƏFƏ
VƏ
sosial-siyasi elmlər

elmi-nəzəri jurnal

PHILOSOPHY
and
SOCIAL-
POLITICAL
SCIENCES

FELSEFE
ve
SOSYAL-SİYASAL
BİLİMLER

2 (39)

Bakı - 2016

Redaksiya Şurası:

Akademik Ramiz Mehdiyev (sədr), Prof. Dr. Əli Həsənov, Prof. Dr. Kənan Gürsoy (Türkiyə), Prof.Dr. Ş.Teoman Duralı (Türkiyə), akademik V.A.Lektorski (Rusiya), Prof. Dr. David Evans (İngiltərə), Prof. Dr. Zarema Şaukenova (Qazaxstan), Prof.Dr. İlham Məmmədşadə, Prof. Dr. A.N.Çumakov (Rusiya), Prof.Dr. Alparslan Açıqgənc, Dos.Dr. Nəbi Mehdiyev, f.e.d. Könül Bünyadzadə (məsul katib), Prof. Dr. Səlahəddin Xəlilov (baş redaktor).

INDEX COPERNICUS
JOURNALS MASTER LIST

PHILOSOPHER'S INFORMATION CENTER

ISSN 1810-9047

Redaksiyanın ünvanı:

AFSEA

*Bakı AZ1014, Bülbül prospekti, 45
Tel.: (994-12) 498-17-45;
Faks: (994-12) 598-13-01*

UFAD

*Beylərbeyi Mahallesi Yalıboyu
caddesi Arabacılar Sokak No:11
Telefon: (216) 318 19 17*

E-mail: ufad@felsefe.az

©AFSEA, 2016
©UFAD, 2016

MÜNDƏRİCAT

<i>REDAKSİYA ŞURASINDAN</i>	5
<i>ARİSTOTEL – 2400</i>	
<i>Hatice Nur ERKIZAN – Aristoteldə Ousia və Energeia: Varlığın/Var Olanın ‘Var oluşu’ Haqqında (I)</i>	7
<i>Səlahəddin XƏLİLOV – Aristoteldə ruh-bədən təlimi və onun Şərqi-İslam fəlsəfəsi üzərindən müasir Qərbi düşüncəsinə transformasiyası</i>	30
<i>FƏLSƏFƏ TARİXİ</i>	
<i>Fulya BAYRAKTAR – Homo Viatorun İslam Mistisizmi İşığında Oxunması (in English)</i>	43
<i>Ali Sertan BEŞER – Leo Straussun Düşüncəsində Tarixi və Fəlsəfi Problem Olaraq Sokrat</i>	55
<i>Rabia DIRİCAN, Levent BAYRAKTAR – Türk Düşüncəsi Dərgisində Fəlsəfi Cərəyanlar</i>	79
<i>EPİSTEMOLOJİ</i>	
<i>A. Suat GÖZCÜ – Temporal Parçalar Metafizikası II: Temporal Keçiş Problemi</i>	100
<i>DİN FƏLSƏFƏSİ</i>	
<i>Rahim ACAR – Bəşəri Hüdudlar Daxilində Dini Müxtəlifliyin Şərhi</i>	112
<i>MÜASİR SİYASƏT</i>	
<i>Erdinç YAZICI – Türkiyədə 15 iyul Çevriliş Cəhdini dayandıran güc: Yeni Orta Sınıf</i>	132

ELMİ-FƏLSƏFİ HƏYAT

<i>65-ci Fenomenologiya Kongresi // “Kultivasiya insan ekoloji formasiyasının və dayanıqlı məhsulunun paradiqması kimi”</i>	146
<i>İlahi və bəşəri eşq – Prof.Dr. Könül Bünyadzadənin konfransı</i>	147
<i>Türkiyədə Aristotel Simpoziumu keçirildi</i>	148
<i>Türk Dünyasının Təhsil Problemləri və Həll Yolları</i>	148

RƏYLƏR VƏ MÜLAHİZƏLƏR

Fahri Türk, Balkanlarda Yaşayan Türk Azınlıkları və Türkçeye Yönelik Dil Politikaları (A.Balcı)	151
İÇİNDEKİLER	160
TABLE OF CONTENTS	162

Redaksiya şurasından

Jurnalımızın bu sayı ilk növbədə Aristotelin 2400 illik yubileyinə həsr olunur. Bu il bütün dünya bu böyük mütəfəkkiri hörmət və ehtiramla yad etdi, onun hərtərəfli yaradıcılığı, fundamental əsərləri zamanəmizin baxış bucağından bir daha müzakirəobyektinə çevrildi. Ən böyük tədbir, təbii ki, Afinada keçirildi:

– Ümumdünya Aristotel Kongresi.

Jurnalımızın baş redaktoru da məruzəçilər sırasında idi. Mövzusu: “Aristotel: Alim, yoxsa filosof?!”

Jurnalımızın bu sayında Türkiyədə Aristotel Cəmiyyəti Başkanı Prof. Dr.Hatice Nur Erkızan da giriş məqaləsi ilə çıxış edir. 2016-cı ildə onun təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə Türkiyədə və Şimali Kiprdə bir sıra təntənəli mərasim, elmi konfrans və simpoziumlar keçirildi ki, jurnalımızda bu barədə də məlumatlar dərc ediləcəkdir. Aristotela həsr olunmuş hər iki məqalədə məqsəd sadəcə bu böyük filosofun elmi-nəzəri irsini bir daha xatırlamaq olmayıb, onun Ortaçağ Türk- İslam fəlsəfəsinin və onun da sayəsində Yeni Dövr Qərb fəlsəfəsinin oluşmasında rolunu göstərmək, habelə bu antik irsin müasir fəlsəfi sisütemlərlə rəqabətdə yaşamaq əzmini təsdiqləməkdir.

Bu sayımız habelə Türkiyə və Azərbaycan Fəlsəfə Cəmiyyətlərinin əməkdaşlığı şəraitində keçən bir sıra elmi-fəlsəfi tədbirlərin işıqlandırılmasına yer ayrılması və türk həmkarlarımızın geniş miqyasda təmsil olunması ilə səciyyələnir. Güman edirik ki, Prof. Dr. Hatice Nur Erkızanla yanaşı jurnalımızda digər tanınmış türk alimləri Prof.Dr. Rəhim Acar, Prof.Dr. Erdinç Yazıcı və digər nüfuzlu alimlərin və araşdırmaçıların əsərləri oxucuların böyük marağına səbəb olacaqdır. Biz bu əsərlərin çoxunu Türkiyə türkcəsində çap edir və Azərbaycan türkcəsində sadəcə qısa xülasə veririk. Düşünürük ki, orijinalda oxumaq “məcburiyyəti” ortağ Türk fəlsəfi

terminolojisini oluşturmaq işinə də yardımçı olacaqdır. Bu məqsədlə gələcəkdə hər məqalənin sonuna müvafiq terminoloji lüğətin də əlavə edilməsini nəzərdə tuturuq.

Jurnalın bir rubrikası da Türk Cümhuriyyətlərində nəşr olunan yeni fəlsəfi kitablar haqqında məlumat verilməsinə, onları ortaq meyarlar baxımından dəyərləndirilməsinə və gələcəkdə vahid indeksasiya, ortaq məlumat bazası yaratmaq üçün ilk addımların atılmasına xidmət edir.

Temporal Parçalar Metafiziği II: Temporal Geçiş Sorunu*

A. Suat Gözcü

Giriş

Çağdaş metafizikçiler arasında temporal parçalar ve temporal geçiş konularında yapılan çalışmaların çoğunda zamanın ya hareketi içerdiği (durağan olmadığı) ya da statik bir yapıda olduğu (akışı içermediği) şeklinde iki karşıt yaklaşım vardır. Bu iki yaklaşım arasında zamanın kendi başına bir varlık olduğunu, bizden bağımsız bir şekilde akıp gittiğini, yeniyi getirip eskiyi alıp götürdüğünü ileri sürenlerle, temporal parçalar arasındaki bağıntının kalıcı olduğunu ve temporal geçişin olmadığını savunanlar arasında yapılan tartışmayla karşılaşırız.¹ Sözü edilen tartışmalarda temporal oluşun doğaya ait olduğunu ya da evrene yüklenebileceğini ileri sürenler, temporal kavramlar ile fizik doğa arasında bir bağıntı olduğunu da düşünür; buna karşın, zamanın statik yapıda olduğunu ileri sürenler açısından, temporal modlar fizik doğada içerilmez. Kısaca, çağdaş metafizikçilerden bazıları zaman ile uzay arasındaki analogiden yararlanarak temporal geçişin olduğunu ileri

* Temporal parçalar metafiziği ile ilgili ilk çalışmamızda süregelimcilik ve dört-boyutçu teori üzerinde durduk. Bkz. Gözcü, A. S., “*Temporal Parçalar Metafiziği I: Süregelimcilik ve Sider’in Dört-Boyutçuluğu*”, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, 2016 (Eylül), N. 31, s. 193-206

¹ Bkz. Olson, E. T., “*Passage of Time*”, The Routledge Companion to Metaphysics, Edit. R. Le Poidevin, P. Simons, A. McGonial, R. P. Cameron, Routledge, New York, 2012, s. 440

sürer.¹ Zaman ile uzay arasında kurulan bir analogide uzaydaki nesnelerin bölünmeleri, birleşmeleri, uzamaları, kısaltmaları, genişlemeleri, daralmaları ...vb., tüm uzay durumlarının zaman için de geçerli olabileceğine ilişkin bir yaklaşım söz konusudur.

Temporal geçiş tartışmasını başlatan filozoflardan biri olan McTaggart, temporal geçişin bizden bağımsız bir şekilde işleyen, kendi kuralları ve yönü olan doğaya ya da gerçekliğe uygulandığında çelişkilerin ortaya çıkabileceğine işaret eder.² Bu açıdan, aralarında analogi yapılan öğelerden yalnızca zamanın değil ama uzayın kendisinin de bütünüyle net, bizim için tam belirlenimli bir alana işaret etmediği akılda tutulmalıdır. Uzay ile zaman analogisinde kendimize konu ettiğimiz sorun, tekil bir uzayın uzaması ile yine tekil bir zaman bölümünün yayılması arasındaki bağıntının temellendirilmesiyle ilgilidir. Ama temporal geçiş için zorunlu olarak temporal yayılımdan söz etmek gerekir mi, ilkin bunun da tespit edilmiş olması gerekir. Bundan sonraki adımda ise, yukarıda işaret ettiğimiz tartışmada temporal geçişin bir yanılısına olup olmadığının araştırılması gerekir.

1. Temporal Geçiş Temporal Yayılımı Varsayar mı?

Temporal geçiş görüşüne göre, her bir olay zamanda meydana geldiklerinden temporal karakteristiklerini (gelecek, şimdi, geçmiş) sırasıyla taşımak zorundadır ve tüm bu süreç *zamanın geçişi* olarak adlandırılır.³ Bir olay '*şimdi oluyor olan*' bir olay olmadan önce, ilkin, gelecek olaydır, *olacak olan* bir olaydır. Daha sonra, '*şimdi oluyor olan*' olur ve 'gelecek' olma temporal karakteristiğini bırakıp yerine '*şimdi*' temporal karakteristiğini taşımaya başlar. Bir süre sonra '*şimdi*' olmayı bırakır ve '*daha önce olmuş olan*' in temporal karakteristiği olan '*geçmiş*' olur.⁴ Bu olayın aldığı temporal mes-

¹ Bkz. Lawrence 1975, s. 197

² Bkz. McTaggart, 1927, s. 89-94. McTaggart'ın A ve B serileri bizim başka bir çalışmamızın konusu olduğundan burada üzerinde durulmayacaktır.

³ Bkz. Olson, 2012, s. 440 ve 441

⁴ Temporal geçiş, böylece, zamanın temporal karakteristikleri olan gelecek, şimdi ve geçmiş'i içerdiğinden değişimi de içerir. Çünkü bir olay, belli sürelerle sırasıyla bu karakteristikleri taşır ve bu da onların temporal olarak ya da zaman bakımından değiştiği anlamına gelir. Bu açıdan, temporal geçiş fikri dinamik zaman görüşü açısından kabul edilebilirdir.

afe onun temporal geçişinin izi ya da yoludur. Buradaki *iz* ya da *yol* metaforu, uzay ile zaman arasında analogi yapmaya yarar. Zaman, burada sanki bir *yol* gibi düşünülür, zamanın sanki bir uzunluğu varmış gibi kabul edilir. Böylece, uzayın uzanımı gibi zamanın da yayılımı olduğu tasarımlanır.

Böylece, temporal yayılım nesnelere zamanda temporal bakımdan yayıldığı savunulan görüştür. Çağdaş metafizik tartışmalarında bunun birkaç modeli bulunmaktadır. Bunlardan ikisi dört-boyutçu model ve diğeri de süregelimci teoridir.¹ Her ne kadar birbirlerinden farklı yönleri olsa da, bu iki görüş uzaydaki nesnelere uzanımlı olmalarında olduğu gibi, zamandaki nesnelere de temporal bakımdan yayılımı olduğunu ileri sürer. Bu yaklaşım açısından nesne üç-boyutlu uzay ve tek boyutlu zaman içinde değil ama dört-boyutlu *uzayzaman* içindedir. Başka bir yolla anlatılırsa, nesne yalnızca *şuan önümüzde duran bir şey* değil ama bir de *zamanda yayılan şeydir*, yani *şuan burada varolan* nesnenin geçmiş ve gelecek uzanımları, temporal parçaları vardır.²

Zamanda herhangi bir şeyin temporal yayılımı bu şeyin temporal evrelerini varsayar. Temporal evre belli uzaysal nitelikleri taşıyan ve belli bağlantılar içinde olan bir nesnenin zamandaki konumudur. Nesnenin bu temporal evredeki hali onun temporal parçasıdır. Nesnenin bir sonraki ya da bir önceki temporal evredeki halleri ise onun diğer (geçmiş ve gelecek) temporal parçalarıdır. Nesnenin, bu temporal evrelerde *sürüyor* olduğu varsayılır. Tüm bu süre *temporal oluş* olarak karşımıza çıkar.³ Buna göre, temporal parçalar ile temporal yayılımın her ikisi de *temporal oluş* altında yer alıyor gibi görünmekte. Ama burada bir sorunla karşılaşırız: Hem temporal geçiş hem de temporal parça zamanda bir ve aynı şeyin temporal yayılımına işaret edebilir mi?⁴

¹ Sider'in dört-boyutçuluğuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gözcü, A. S., "Temporal Parçalar Metafiziği I: Süregelimcilik ve Sider'in Dört-Boyutçuluğu", Kutadgubilig Felsefe Bilim Araş. Der., 2016, sayı 31, s.193-206

² Bkz. Sider, Ted. Four-Dimensionalism. Oxford, 2001, s. 49, 90

³ Bkz. Carter ve Hestevold, 1994, s. 269

⁴ Bu ikisinin bir ve aynı şeye işaret etmelerinde bazı sakıncaların olduğunu ileri süren görüşler söz konusudur. A- ve B-teorileri, dinamik ve statik görüş, süregelimci ve dayanımcı görüş arasında bu tartışma yapılmaktadır.

Buradaki ayırım, aslında, temporal oluşun tanımında verilir. Buna göre, nesnenin şimdi olmadan önceki temporal karakteristiğinin gelecek olduğu açıktır. Örneğin, Sokrates'in yargılandığı anın temporal karakteristiğinin *şimdi* olduğu varsayıldığında, onun idam edilmesi olayının bir *gelecek* olayı olduğu söylenebilir.¹ Olay gelecek temporal karakteristiğini bırakıp şimdi olduğunda temporal geçiş gerçekleşmiş olur.² Bu aynı şekilde, nesnenin farklı zamanlarda kendi birliğini koruduğunu, kendine özdeşliğini sürdürdüğünü, yani zamanda süregeldiğini gösterir. Her iki temporal evrede de Sokrates'e işaret edilir. Böylece, temporal nesne (Sokrates) zamanda yayılmıştır. Buradaki karşıtlık, temporal nesnenin yayılımlı olması ile bu nesnenin temporal bakımından oluş halinde olması arasındadır. Çünkü ilk durumda nesnenin (Sokrates) önceki temporal parçalarının bu nesnenin bütününe işaret etmeleri bakımından varlıklarını koruduğu varsayılırken; ikinci durumda ise, nesnenin önceki temporal parçası, yani nesnenin gelecek temporal karakteristiği ortadan kalkmıştır ve nesne şimdi olmuştur. Dolayısıyla, nesnenin yalnızca şimdi olan temporal parçası varken, geçmiş olanlar artık yok ve gelecek olanlar henüz var değildir. Bu açıdan temporal geçiş ile temporal yayılım karşıttır.

Bununla birlikte, nesnenin gelecek ya da geçmiş hallerine gönderme yapıldığında, aslında onun yalnızca *şimdi ve burada* olan bir varolan olmadığı, zaman içinde geleceğe ve geçmişe doğru bir yayılımının olduğu da dolaylı olarak kabul edilmiş olunur.³ Bu durumda, neden nesnenin şimdi olmayan temporal parçalarının varolmadığı sorusu sorulduğunda, buna verilecek en açık yanıt, onların temporal karakteristiklerindeki değişmesi olur. Üstelik nesne farklı temporal evrelerde nitelikleri bakımından değişmese de, temporal karakteristikleri bakımından değişir, daha yakın gelecek ya da daha uzak geçmiş olur. Nesnenin aldığı bu süreç onun zamandaki değişimini gös-

¹ Temporal parçalar sorununda gelecek zaman evresi bir olasılığa işaret eder. Asla şimdi oluyor olan gibi kesinlik iddası taşımaz çünkü gelecek *şimdi olanın henüz olmamış olan* yönüyle ilgilidir.

² Bkz. Beer1988, s. 158

³ İlki dinamik zaman teorisine ait bir görüşken, ikincisi ise statik görüşe yakın olan dört-boyutçuluğa aittir ve bu iki görüşün ilkeleri bakımından uyumsuz olduğu ileri sürülür.

terir.¹ Bu nedenle, temporal oluş temporal yayılımı, en azından nesnenin temporal parçalarının eşit bir şekilde varolduğunu ileri sürmesi anlamındaki bir yayılımı kabul etmez. Ama fizik bilimlerinin sağladığı verilere ve sağduyuya dayanarak nesnelere yalnızca şimdi varolmadıklarını, onların en azından geçmiş hallerinin olduğunu, temporal bakımdan geçmişe doğru uzandıklarını, şimdi oluşlarının nedenselliklerle geçmişe dayandığını söyleyebiliriz. Ama nedensellik gibi bir bağıntının *şimdi* ve *burada* olan nesnenin kendi içinde taşındığını ileri sürmek ile onun *yalnızca şimdi ve burada* varolduğunu ileri sürmekle aynı güçlükleri taşır. Bu durumda, burada sorulacak olan soru temporal geçişin kaynağının ne olduğu, bir yanılısama olup olmadığıyla ilgilidir.

2. Temporal Geçiş Bir Yanılısama mı?

Zamanın sabit ya da statik bir yapıda olduğunu savunanlar temporal geçişin öznel olduğunu, bunun nesnelere kendilerini bağlamadığını ileri sürer. Bir başka söyleyişle, zamanın statik yapıda olduğunu ve zaman çekimlerinin olayların ya da nesnelere kendilerinde içerilmediğini savunanlar (Russell, Mellor, Schuster, Oaklander, Le Poidevin, Prosser bu görüşü savunanlar arasındadır) temporal geçişin bir illüzyon ya da yanılısama olduğunu düşünür. Temporal geçişin bir yanılısama olması iddiası, olayların meydana geldikleri zaman olan şimdinin de zihinden bağımsız, aşkın bir yönünün olmasına ve nesnel bir şimdi belirlenimine işaret eder. Temporal oluşun ve akışın olduğunu ileri sürenler için ise zihne bağımlı ya da belirlenim zeminini bilinçli varlıkta bulan bir *şimdi zamanı* temellendirmesi sorunu karşımıza çıkar. Bu sorun da temporal geçiş sorununun bir diğer yönüne işaret eder.

Eğer zamanın statik yapıda olduğu iddiası kabul edilirse, bu durumda *temporal geçiş* tasarımının ya da inancının kaynağının ne olduğunun açıklanması gerekir. Schuster'in belirttiğine göre, temporal geçişin yalnızca bir yanılısama olması görüşü, temporal modların zamanın doğasına ait olmaması

¹ Değişimin ölçüsünün nasıl belirlendiğiyle ilgili olarak Olson, yıllar, aylar ya da saatler gibi veya daha az daha çok gibi terimlerin kullanıldığını ve zamandaki her bir anın bu ölçünün bir birimine karşılık geldiğini söyler. Bkz. Olson, E. T., 2012, s. 447

ve olayların kendilerinde içerilmediğine ilişkin inanca dayanır.¹ Bu görüş, hemen görüleceği gibi, olayların zamanda önce ve sonra bağıntısına göre meydana geldiğini ileri süren B-teorisine yakındır. Dolayısıyla, bu bağıntıya göre düzenlemiş doğa, Schuster'in de vurguladığı gibi, temporal çekimlerimiz olan geçmiş, şimdi ve geleceği içermez. Bu durum temporal parçalar arasındaki geçişin de önünü keser çünkü burada zaman akışı yoktur.

Bununla birlikte Schuster, her ne kadar sözü edilen temporal modların dünyanın zamanına ait değilmiş görünse de, onların dünyadan bütünüyle bağımsız olduklarını ileri sürmenin de güç olacağına vurgu yapar. Çünkü yanılısama olduğu ileri sürülen zamanın (buna ister A-serisi, ister temporal geçiş ya da temporal modlar densin) iki bileşeni olan insan ve onun nesnelere içinde deneyimlediği dünyayla olan bağı göz ardı edilemez. Zaman akışı düşüncesinin bir yanılısama olduğunu ileri sürmek, insanın dünyayla olan temporal bağının da aslında belirlenimsiz olduğu sonucuna götürür ve bunu kabul etmek güçtür.²

Buradaki en önemli argüman bilinçli varlık üzerinden getirilir. Buna göre, eğer evrende bilinçli bir varlık olmasaydı, olayların önce ve sonra bağıntısı içinde oldukları söylenebilirdi ama onların ne zaman olduğunu ve temporal karakteristikleri olan geçmiş, şimdi ve gelecek belirlenimi yapılamazdı. Olayların zamanda nesnel bir yolla bağıntı içinde olduğunu savunan görüş açısından, zamanın bir bölümünde olan şey ya da olay zamandaki yerini korur ve onun ilkin bir parçası, sonra da diğer parçası şimdi olmaz. Ama yine de ilk soru hala yanıtı bırakılmıştır çünkü olayların zamanda neden akış içinde deneyimlendiği, bunun kaynağının ne olduğu açıklanabilmiş değildir. Bununla birlikte, Schuster'e göre, nesnel zaman görüşünün ileri sürdüğü önce-sonra bağıntısının öğeleri (t_1-t_2) kendilerinde bu önce ya da sonra olmayı taşımaz ama yine de Schuster bir ögenin gelecek ya da geçmiş olmasının zaman içinde konumlanmadığını ama zamana göre olduğunu belirterek

¹ Bkz. Schuster, 1986, s. 697

² Zamanın bütünüyle statik yapıda olduğunu ve akışın bir illüzyon ya da yanılısama olduğu düşüncesine Arda Denkel de karşı çıkar. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Denkel, Düşünceler ve Gerekçeler, İstanbul, 2003, s. 426

temporal oluş görüşünü destekler gibi görünür.¹

Buna karşın, Mellor gibi B-teorisyenleri, temporal oluş görüşüne olaylar arasındaki (t_1-t_2) bağıntının bizim algılamamızdan bağımsız bir şekilde kurulduğunu ileri sürer. Mellor açısından t_1-t_2 arasındaki nedensel bağıntıya bizim algılamamız doğrudan dahil olmaz. Bir olayın nedeni bir başka olaydır ama bu iki olayın bizdeki algı düzeyindeki etkisi onlar arasındaki nedensel bağıntıda zorunlu olarak içerilmez. Zaman akışı algısı, Mellor'a göre, belleğimizdeki öğelerin peşpeşeliğinden başka bir şey değildir.² Buna dayanarak, bazı statik zaman savunucuları, zaman akışının bizim deneyimleme tarzımızla ilgili olsa bile bunun gerçeklikte bir karşılığının olması gerektiği savına karşı, olaylar arasındaki nedensel bağıntıyı göstermektedir. Bu durumda, olaylar arasında nedensel bağın bizdeki etkisinin zaman akışı ya da temporal oluş düşüncesini uyandırdığı sonucuna varılır. Ama burada McTaggart'ın hep sorduğu bir soru karşımıza çıkar: Gerçekliğin serisinin (yani bizden bağımsız, kendisinde nasıl ise öyle gerçekleşen olaylar arasındaki nedensel bağıntı dizisi-C serisi) yönünün ne olduğu nasıl belirlenebilir? Çünkü zaman akışını gelecekte şimdiye ve şimdiden geçmişe doğru akan bir yönde deneyimleriz. Nesnel ya da statik zamanın bu yönde aktığını ya da (bizim akış deneyimimizin kaynağı olduğu varsayımına göre) temporal oluşun yönüyle aynı olup olmadığını nasıl belirleyebiliriz sorusu yanıtız kalır.

Temporal oluştan söz edildiği durumda, böylece, nesnel bir oluş zamanı belirlemek gibi bir güçlkle karşılaşılır. Çünkü herkesin kendi temporal deneyimine uygun olarak gelişen bir akış ve böylece, öznel bir şimdi belirlenimi durumu ortaya çıkar. Gerçeklikle karşı karşıya kalan insanın gerçekliği *içinde* deneyimlediği şimdi zamanının belirlenimini yine kendisi yapar. Schuster'in akışın yanılısama olduğuna ilişkin argümanının diğer yönü de şimdide meydana gelenin deneyiminin öznel ve yanılısamalı olabileceğiyle ilgilidir. Schuster yanılısamanın insan deneyimine yabancı olmadığını, insanların bazı şeyleri yanılış duyumsayabildiklerini ve aynı şekilde zamanı da akıyor olarak deneyimlediklerini düşünür. Çünkü, ona göre, nesnel dünya içinde daha sonraki zamanlara ilerleyen bir şimdi ya da şuan yoktur, aynı şe-

¹ Bkz. Schuster, 1986, s. 706 ve 707

² Bkz. Mellor 1981, s. 171

kilde, gelecek olarak başlayan ve geçmiş olarak biten ögeler de yoktur. Schuster yanılısamalı içeriğin edimsel bir akışının bulunabileceği yanılısamalı dünyanın karşısında gerçek ve edimsel bir dünyanın olmadığını, tersine, yalnızca gerçek dünya içinde bir akış yanılısamasının olduğunu ileri sürer.¹ Bu türden yaklaşımın temelinde nesnel bir şimdi zaman belirleniminin olmaması yatar. Bize göre, bu argüman yanılısamının gerekçelerini vermesine karşın yine de temporal oluşun olmadığını kanıtlamak için yeterli değildir. Çünkü herhangi bir şeyin içinde bulunduğu temporal aralığın, akış olmasa bile, zamanını belirlemek için onun temporal karakteristiklerine işaret edilmiş olması gerekir. “Herhangi bir şey oluyorsa, o ne zaman oluyor?” sorusuna yalnızca “o bir şeyden önce ya da sonra oluyor” demek onun temporal konumunu belirlemeye yetmez. Grünbaum’un da belirttiği gibi, t zamanında olan bir olayı şimdi ya da şuan olarak niteleyen başka bir olay değil ama o olayın t zamanında şimdi olduğuna işaret eden bir bilinçli varlığa ve onun referans bağlamına gereksinim var.

Grünbaum herhangi bir olaya ilişkin farkındalığımızın saat zamanıyla doğrudan bağıntılı olmadığını, o yolla belirlenmediğini de söyler. Çünkü, ona göre, bizim herhangi bir olayın t zamanında oluyor olduğuna ilişkin deneyimimiz ile böyle bir olaya ilişkin deneyimimizin olduğunu bilmemiz birbirleriyle örtüşür.² Başka bir şekilde anlatılırsa, ilkin t zamanında bir şarkının tonlarını duyarız ve bu tonu *şimdi meydana gelen şey* olarak niteleriz, ikinci olarak şarkının tonunu şimdi duyduğumuzun, bu deneyimi edindiğimiz bilincinde oluruz. Bu açıdan, Grünbaum’un bu zihne-bağımlı bir şimdi zamanı belirlenimi görüşü Schuster’in yukarıda belirttiğimiz temporal akışın yanılısama olduğuna ilişkin görüşüne karşı bir argüman olarak görülebilir. Çünkü, eğer tüm zaman deneyimimizin bu yolla gerçekleştiği kabul edilirse ve Schuster’de olduğu gibi, tüm bu süreçte bize *akış* olarak beliren temporal oluşun da bir yanılısama olduğu iddia edilirse, bu durumda, bilinçli varlık olan insanın tüm belirlenimlerinin de aynı şekilde yanılısama olabileceği gibi bir sonuca varılabilir ve bu durum bizi bir döngüye sokar. Zihinden-bağımsız nesnel ve statik bir zaman kanıtlamasını yapmak da olanaksız hale gelir

¹ Bkz. Schuster 1986, s. 709

² Bkz. Grünbaum 1969, s. 153-154

çünkü fizik teorilerinden türetilen argümanların önce ile sonra bağıntısını şimdinin ya da şuanın kavranması olmaksızın açıklayabilmelidir.¹

Bununla ilgili olarak karşılaşılan en önemli argümanlardan biri zihne-bağımlı temporallik içinde olayların temporal bağıntılarının belirlenim – kaynağının fiziksel olayların olamayacağı çünkü bu türden olayların kendilerinde şimdi bağıntısını doğrudan içermemesiyle ilgilidir. Çünkü burada nesnel olarak işaret edilecek bir şimdi belirleniminin olmadığı ileri sürülür. Bununla birlikte, Gale özgün bir şimdinin olmadığını ileri sürenlere karşı temporal oluşun yine de şimdi üzerinden temellendirilebileceğine işaret eder. Onun da belirttiği gibi, geçmiş ve gelecek olayların belirlenimi şimdiye göre yapılır ve böylece, eğer şimdinin belirlenimi öznel ise, gelecek ile geçmişin belirlenimi öznel olmak durumundadır.² Bu durum, temporal oluşun da öznel olduğu sonucuna bizi götürür. Ama Gale burada önemli bir ayırımın olduğuna dikkat çeker. Buna göre, eğer şimdinin herhangi bir yolla nesnel yönünden söz edilebilirse, bu durumda geçmiş ve geleceğin de (yani A-serisinin tamamının) nesnel bir yönü olduğu, ardışıklığı içerdiği ve değişimin de nesnel bir yapıda gerçekleştiği çıkarımı yapılabilir. Böylece, şimdinin nesnel olduğu herhangi bir yolla ileri sürülürse, hem şimdiyle birlikte geçmiş ve gelecek hem de temporal oluşun nesnel olduğu dolaylı olarak söylenmiş olur. Gale, Grünbaum gibi teorisyenlerin temporal oluş ya da akışın (A-belirlenimlerinin) fizikle ilgili olmadığına ilişkin düşüncesinin, aslında fizikçilerin herhangi bir olayı ya da zamanı *özgün şimdi* olarak fiziksel bir yolla kanıtlayamaması düşüncesine dayandığına işaret eder.³

Dolayısıyla, temporal geçişin fizik yoluyla kanıtlanamaması görüşü, zorunlu olarak temporal oluşun zihne-bağımlı olduğu, Gale'in işaret ettiği gibi, A-belirlenimlerinin de zihne-bağımlı öğeler olduğu sonucuna varılır. Ama Gale sözü edilen A-belirlenimlerin her ne kadar fizik bilimlerinde göz önünde tutulmasa da, nesnel özelliklerinin olduğuna işaret eder. Bunların başında *değişim* gelir. Zamandaki değişim yalnızca temporal yargılar arasındaki farka işaret etmez ama bir de, bu yargılarla birlikte, *akış* halinde olan,

¹ McTaggart bunun paradoksa nede olduğunu ortaya koymuştur.

² Bkz. Gale 1968, s. 189 ve 190

³ Bkz. Gale 1968, s. 223

sürekli varolan ve yokolan bir doğaya işaret eder.

Sonuç

Temporal parçalar ile temporal oluş arasında en önemli ayrımın, zaman içinde kendilerine konu ettikleri nesneyi ele alış tarzlarında çıktığı söylenebilir. Herhangi bir nesne, örneğin N nesnesi (bu nesne herhangi bir şey olabilir) zaman içine yayılır. Bu nesnenin her bir temporal parçası (a , b , c , d) içinde buldukları temporal aralıklarda varolur. İçlerinden birini çıkarırsak N nesnesi eksik olur çünkü onun bir parçası eksiktir. Temporal parça görüşü, bu açıdan, her bir temporal parçasının zamanda varolmaya devam ettiğini ileri sürer. Yukarıda ele aldığımız gibi, temporal oluş açısından ise, bu durum kabul edilemez çünkü nesnelere ya da olaylar zaman içinde *akış* halindedir. N nesnesinin tamamı, bu görüşe göre, bir zamanda vardır ama temporal karakterini (geçmiş, şimdi ve gelecek) değiştirir. Buna N 'nin zaman içindeki hareketi de denir. Böylece, nesnelere uzaydaki hareketlerine benzer bir yolla zamanda da hareketlerinden söz edilebilir. Nesne niteliği ve özellikleri bakımından hiç değişmese de, eğer uzaydaki konumunu değiştirirse onun uzaysal bağıntılarının değiştiği söylenir. Aynı şekilde, nesne bütün uzaysal özelliklerini korusa bile, onun temporal karakteristikleri değiştiğinde, bu nesnenin zamanda hareket ettiğini ve temporal bağıntısını değiştirdiğini söyleyebiliriz. Nesnenin zaman içindeki bu hareketi onun temporal geçişidir.

Böylece, nesnelere temporal geçişlerinin yanılsama olduğunu düşünmek, zamanın kendisinin de bir yanılsama olduğunu ileri sürmek olur çünkü herhangi bir şeyin şimdi (geçmiş ve gelecek) karakteristiklerinden söz edilmeden onların içinde bulunduğu temporal konumun temporal karakterini belirlemek olanaksızdır. Her ne kadar B-teorisyenleri ya da temporal oluşun bir yanılsama olduğunu ve bunun insanın deneyimleme tarzına uygun olarak ortaya çıktığını ama gerçekliğin kendisinde bunun içerilmediğini ileri sürmüş olsalar da bunun nasıl olduğunu açıklamazlar. Bu nedenle, temporal deneyimin nasıl olduğunun ayrıntılı bir şekilde ele alınması gerekir. Bu da başka bir çalışmanın konusu olabilir.

Kaynakça

- Beer, M., “*Temporal Indexicals and the Passage of Time*”, The Philosophical Quarterly, Vol. 38, No. 151, 1988, pp. 158-164
- Denkel, A., *Düşünceler ve Gerekliler*, İstanbul, Doruk Yay., 2003
- Gale, Richard M., *The Language of Time*, London, Routledge & Kegan Paul, 1968
- Gözcü, A. S., “*Temporal Parçalar Metafiziği I: Süregelimcilik ve Sider’in Dört-Boyutçuluğu*”, Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi, 2016, sayı 31, s.193-206
- Grünbaum, A., “*The Meaning of Time*”, Essays in Honor of Carl G. Hempel, edit: N. Rescher, Holland, Springer, 1969
- Lawrance, N., “*Temporal Passage and Spatial Metaphor*”, The Study of Time II, Edit.: J. T. Fraser and N. Lawrance, New York, Springer, 1975
- McTaggart, J. E., *The Nature of Existence*, Vol. 2, Cambridge, 1927
- Mellor, D. H., *Real Time*, New York, Cambridge, 1981
- William R. Carter and H. Scott Hestevold, “*On Passage and Persistence*”, American Philosophical Quarterly, Vol. 31, No. 4, 1994, pp. 269-283
- Olson, E. T., “*Passage of Time*”, The Routledge Companion to Metaphysics, Edit. R. Le Poidevin, P. Simons, A. McGonial, R. P. Cameron, Routledge, New York, 2012
- Schuster, M. M., “*Is the Flow of Time Subjective?*”, The Review of Metaphysics, Vol. 39, No. 4, 1986, pp. 695-714
- Sider, Ted., *Four-Dimensionalism*. Oxford, 2001.

A. Suat Gözcü

**Metaphysics of Temporal Parts II:
Problem of The Temporal Passage
(summary)**

In this study, we will focus on the relationship between the temporal passage and extension of the temporal parts. In this relationship, first, we will show what the temporal passage is, and after that we will discuss

whether the temporal extention is necessary for the temporal passage. Likewise, we will try to argue that the temporal passage is not an illusion.

Keywords: temporal passage, temporal extention, metaphysics.

A. Suat Gözcü

Temporal Parçalar Metafizikası II: Temporal Keçid Problemi

(xülasə)

Bu məqaləmizin mövzusu temporal keçid ilə temporal parçaların yayılması arasındakı əlaqədir. Bu əlaqədə ilk olaraq temporal keçidin nə olduğunu izah edəcək, ardından isə temporal keçid üçün temporal yayılmanın zəruri olub olmadığını müzakirə edəcəyik. Eyni zamanda temporal keçidin bir illuziya olmadığını da isbat etməyə çalışacağıq.

Açar sözlər: temporal keçid, temporal yayılma, metafizika.

İÇİNDEKİLER

<i>YAYIN KURULU'NDAN</i>	5
<i>ARİSTOTELES – 2400</i>	
<i>Hatice Nur ERKİZAN – Aristoteldə Ousia və Energeia: Varlığın/Var Olanın ‘Var oluşu’ Haqqında (I)</i>	7
<i>Salahaddin HALİLOV – Aristoteles`te Ruh-Beden Öğretisi ve Onun Doğu-İslam Felsefesi Üzerinden Çağdaş Batı Düşüncesine Aktarılması</i>	30
<i>FELSEFE TARİHİ</i>	
<i>Fulya BAYRAKTAR – Homo Viator`un İslam Mistisizmi Işığında Okunması (ingilisce)</i>	43
<i>Ali Sertan BEŞER – Leo Strauss`un Düşüncesinde Tarihi ve Felsefi Problem Olarak Sokrates</i>	55
<i>Rabia DİRİCAN, Levent BAYRAKTAR – Türk Düşüncesi Dergisi`nde Felsefi Akımlar</i>	79
<i>EPİSTEMOLOJİ</i>	
<i>A. Suat GÖZCÜ – Temporal Parçalar Metafiziği II: Temporal Geçiş Sorunu</i>	100
<i>DİN FELSEFESİ</i>	
<i>Rahim ACAR – İnsanî Sınırlarımız İçinde Dini Çeşitliliği Yorumlamak</i> ..	112
<i>ÇAĞDAŞ POLİTİKA</i>	
<i>Erdinç YAZICI – Türkiye’de 15 Temmuz’da Darbe Teşebbüsünü Durduran Güç: Yeni Orta Sınıf</i>	132
<i>BİLİMSEL-FELSEFİ YAŞAM</i>	
<i>65. Fenomenoloji Kongresi // “Sürdürülebilir Üretim ve Ekolojik İnsan Formasyonu İçin bir Paradigma Olarak Yetiştirme”</i>	146

İlahi ve beşeri aşk – Prof.Dr. Könül Bünyadzadə`nin konferansı..... 147
Türkiye`de Aristoteles Sempozyumu Düzenlendi 148
Türk Dünyası`nın Eğitim Sorunları ve Çözüm Yolları..... 148

GÖRÜŞ VE DÜŞÜNCELER

**Fahri Türk, Balkanlarda Yaşayan Türk Azınlıkları ve Türkçeye Yönelik
Dil Politikaları (A.Balci).....** 151

**TABLE OF CONTENTSERROR! BOOKMARK NOT
DEFINED.**

TABLE OF CONTENTS

<i>FROM EDITORIAL BOARD</i>	5
<i>ARISTOTLE – 2400</i>	
<i>Hatice Nur ERKIZAN – Ousia and Energeia in Aristotle: On the Becoming of Being (I)</i>	7
<i>Salahaddin KHALILOV – Aristotle`s Soul-Body Doctrine and its Transformation to the Contemporary Western Thought Over the Eastern-Islamic Phylosophy</i>	30
<i>HISTORY OF PHILOSOPHY</i>	
<i>Fulya BAYRAKTAR – The Reading of the Homo Viator in the Light of Islamic Mysticism</i>	43
<i>Ali Sertan BESHHER – Socrates as Hystorical and Philosophical Problem in Leo Strauss`s Thought</i>	55
<i>Rabia DIRIJAN, Levent BAYRAKTAR – Philosophical Movements in the Journal of Turkish Thought</i>	79
<i>EPİSTEMOLOGY</i>	
<i>A. Suat GOZCHU – Metaphysics of Temporal Parts II: Problem of the Temporal Passage</i>	100
<i>PHILOSOPHY OF RELIGION</i>	
<i>Rahim AJAR – Interpreting Religious Variety Within Our Human</i>	112
<i>CONTEMPORARY POLITICS</i>	
<i>Erdinj YAZICHI – The Power That Stopped the 15th July Coup Attempt in Turkey: A New Middle Class</i>	132
<i>SCIENTIFIC AND PHILOSOPHICAL LIFE</i>	
<i>The 65th Congress of Phenomenology // Cultivation as a Paradigm For Sustainable Production and Ecological Human Formation</i>	146

Rəylər və mülahizələr

Divine and Human Love – Prof. Dr. K.Bunyadzade`s Conference 147
Aristotle Symposium held in Turkey 148
Education Problems of Turkish World and Its Solution..... 148

OPINIONS AND REVIEWS

**Fahri Turk, Turkish Minorities in Balkans and Language Policies Towards
Turkish Language (A.Balci)** 151